

УДК 631.173 : 339.13

*О.В. ЗАХАРЧУК, доктор економічних наук,
завідувач відділу
ринку матеріально-технічних ресурсів
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Досвід розвитку сільського господарства Польщі

Постановка проблеми. Польські фермери були практично єдиною соціальною групою, яка скептично ставилася до членства країни в Європейському Союзі. У період проведення референдуму, за оцінкою багатьох соціологічних опитувань, проти членства було від 70 до 80% фермерів. Селяни побоювались нових економічних і соціальних умов, оскільки економічний стан сільського господарства на той час був на низькому рівні та не забезпечував задовільного доходу для 4/5 сімей, що брали участь у сільськогосподарському виробництві.

Драматичну ситуацію загострили також пропозиції Європейської Комісії. Був помітний дисбаланс між правами й обов'язками нових країн, що вступали до Європейського Союзу. Країни-кандидати повинні були взяти на себе в галузі сільського господарства всі зобов'язання, що впливають із досягнень Співтовариства на дату членства, тоді як повні права мали бути надані лише після десятирічного перехідного періоду. Такий тривалий період переходу із запропонованими умовами, на думку багатьох, являв реальну загрозу для конкурентних здібностей багатьох польських комерційних ферм, у тому числі економічно сильних.

Але прихильники інтеграції звертали увагу на високу ймовірність прискорених тем-

пів економічного зростання. Саме економічний ріст та якісна зміна підвищення попиту на продукти харчування стала передумовою для довгострокового сталого розвитку сільського господарства і харчової галузі. Членство Польщі в Європейському Союзі, безсумнівно, є фактором прискореного розвитку нових фермерських господарств. За 2003 – 2013 роки зростання валового внутрішнього продукту дало змогу прискорити збільшення внутрішнього споживчого й інвестиційного попиту та розвиток експортного потенціалу. Швидке економічне зростання і доходи населення сприяли поліпшенню якості їжі, тобто удосконаленню структури споживання продуктів харчування, збільшили технологічність та комерційні послуги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток сільського господарства через поліпшення використання матеріально-технічних ресурсів, державної підтримки сільськогосподарських підприємств, організації методологічних та методичних засад розширеного відтворення основних засобів, що має важливе значення для забезпечення ефективності державних і власних інвестицій, зробили такі вітчизняні вчені, як Г.М. Підлісецький [1, 3, 6, 8], М.І. Герун [1], Я.К. Білоусько [5], В.Л. Товстопят [3], М.М. Могилова [6], С.Г. Мітін [2], В.О. Галушко [5] й зарубіжні [2, 9 – 12].

© О.В. Захарчук, 2015

Мета статті – розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо поліпшення матеріально-технічного забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств України в контексті європейського розвитку сільського господарства та його державної підтримки.

Виклад основних результатів дослідження. Нинішні опитування громадської думки показують, що після десяти років членства більше ніж 60% фермерів Польщі позитивно сприймають членство в ЄС. На думку поляків, складнішою є спроба надати поглиблену оцінку всього макроекономічного впливу польського членства в ЄС.

Для сільського господарства позитиву більше ніж достатньо. Аналіз показує, що якщо у 1999 році до 100 тис. домогосподарств (приблизно 5% від загального числа) збільшили вартість своїх активів, то у 2013 році вже було майже 300 тис. домогосподарств, або 17% від їхньої загальної кількості та які виробляли близько 70% валової продукції сільського господарства.

Сприятливі зміни відбулися також у технологіях, що використовуються у сільськогосподарському виробництві. За 2002-2010 роки частка домогосподарств із тракторами зросла від 35,9 до 44,6%; з комбайнами – від 4 до 6,5%, обприскувачами – з 15,8 до 21,5%.

Зміни відбулися також у тваринництві та переробній промисловості. На відміну від попередніх періодів, починаючи з 2002 року поголів'я худоби зростало щорічно не менше, ніж на 4%. Щільність ВРХ на 100 га сільгоспугідь у 2012 році становила 67,4 ум. гол., та як у 2002 році вона була 45. Збільшення поголів'я худоби сприяло підвищенню рівня удобрення ґрунту органічними добривами. Останніми роками також більше використовували гербіцидів, мінеральних добрив, тобто зростала інтенсивність виробництва продукції рослинництва. Внесення мінеральних добрив, виміряних у кілограмах NPK у діючій речовині, у 2013 році збільшилося у 2,3 рази від рівня 2000 року, а відповідний показник внесення гербіцидів – майже у 3,2 рази.

Зростання інтенсивності виробництва рослинницької продукції супроводжувалося

підвищенням урожайності. Тільки за 2004-2013 роки врожай ріпаку збільшився на 48%, цукрових буряків – на 37, пшениці – на 21, а насіння кормових культур – на 15%.

У виробництві тваринницької продукції також поліпшилися показники продуктивності та виходу тварин. Середньорічний темп зростання виробництва молока становив майже 82 л на корову протягом цього ж періоду, а приріст свиней і великої рогатої худоби збільшився у середньому на 2 кг. У результаті цього середньорічний надій на корову становив 4618 л, а виробництво свинини в живій масі – 155,8 кг на голову. Це стало результатом генетичного прогресу в племінництві свиней, раціонах їх харчування, а також поліпшення якості власного та придбаного корму.

Слід також підкреслити, що за 2004-2013 роки збільшився загальний обсяг виробництва сільськогосподарської продукції. Середньорічне реальне зростання за ці роки становило 1,63%.

Польща виробляє 12,7 млн т молока і є четвертим виробником у країнах ЄС. Виробництво досить стабільне, оскільки збільшення надоїв ще й компенсується спадом чисельності населення. Молоко переробляється в інші види молочної продукції з високою часткою доданої вартості (дозрілі сири, йогурт і т.д.). Чистий експорт молочних продуктів становить 1,3 млн т у перерахунку на молоко та його вартість дорівнює 950 млн євро. Польща стала також великим експортером сиру – 185 тис. т щорічно.

Країна є третім виробником цукру в ЄС. Виробничий потенціал галузі після реструктуризації дещо знизився до 1,9 млн т, але набагато перевищує попит внутрішнього ринку (1,6 млн т). Зниження посівних площ цукрових буряків до 185 тис. га компенсується вищими врожайми – до 630 ц/га. Модернізація цукрової галузі й зростання ресурсної бази фермерських господарств впливає на підвищення ефективності виробництва та переробки цукрових буряків. Цукрова галузь щорічно має можливість експортувати від 200 до 300 тис. т цукру в інші країни ЄС і світу.

З початком XXI ст. виробництво м'яса у Польщі збільшилося майже в три рази – до

1,6 млн т. Споживання м'яса зросло вдвічі, понад 26 кг на людину в рік. Це становить 37% від загального обсягу споживання м'яса. Експорт зріс в одинадцять разів та перевищує 530,0 тис. т, що становить 33% від виробництва. Нині країна є четвертим виробником м'яса птиці в ЄС і третім його експортером. У 2013 році вартість експорту становила близько 1,2 млрд євро. Завойовуються нові ринки збуту в Азії й Африці.

Польща є третім за величиною виробником зернових в ЄС. Останнім десятиліттям середній обсяг урожаю був 27 млн т, хоча і коливався від 21,7 до 29,7 млн т унаслідок природних факторів. Протягом багатьох років Польща була нетто-імпортером зернових та, не враховуючи окремих років, вона, як і раніше, ним залишається. Після вступу в ЄС ситуація в цьому відношенні не змінилася. До вступу екпортувалися у невеликих кількостях лише крупи, після вступу до ЄС незалежно від розміру врожаю екпортується, принаймні, 1 млн т у сезон, а часто й понад 2 млн т. Водночас країна імпортує щорічно 1,5–2,5 млн т.

Польща є одним із найбільших європейських виробників, переробників та експортерів ріпаку. Становище великого виробника й експортера ріпаку Польща втратила у 90-ті роки і відновила його після вступу до ЄС. Політика ЄС щодо біопалива дала потужний імпульс для розвитку цієї культури. За 2004-2013 роки валовий збір зріс від 1 млн т – у 2000-2003 роках до 2,1 млн т протягом останніх п'яти років. Зі збільшенням виробництва та повільно зростаючого внутрішнього попиту на ріпакову олію Польща стала стабільним експортером ріпаку. Зі збільшенням експорту ріпакової олії також зростає експорт ріпакового шроту й маргаринів. Вартість експорту ріпакової олії підвищилася за 2004-2013 роки у 6 разів, а імпорту – в 4 рази. Незважаючи на розвиток експорту, Польща, як і інші країни ЄС, залишається постійним імпортером ріпакової олії, й негативне сальдо торгівлі поглиблюється. Це пов'язано з обмеженими можливостями для виробництва олійних культур і швидко зростаючим внутрішнім попитом на біопаливо й корм із високим вмістом білка.

Польща займає четверте місце після Іспанії, Італії та Франції як виробник свіжої

плодоовочевої продукції в країнах розширеної спільноти. Польща в ЄС є найбільшим виробником яблук, вишні, смородини, агрусу, малини й капусти, моркви, буряку та другим виробником у ЄС полуниці, огірків і цибулі. Менш помітним є внутрішнє виробництво специфічних видів овочів, а саме: капусти брокколі, гарбузових, салатів. Польська участь ще не перевищує 5% у ЄС в урожаї цих овочів.

За стабільного виробництва не змінюється та коливається навколо 45 - 50% від виробництва концентрату яблучного соку. Перевищує 50% частка Польщі в ЄС у виробництві заморожених фруктів (полуниця, вишня, малина, смородина, агрус, слива) і концентрованих соків із м'яких фруктів. Вже на другий рік присутності в ЄС Польща стала найбільшим, після бельгійського виробника, продавцем заморожених овочів; також із невеликою зміною частки виробництва в ЄС, найбільшим у Співтоваристві й у Європі виробником квашеної капусти, солоних огірків і сушеної моркви. У загальному обсязі виробництва перероблених фруктів та овочів в ЄС участь Польщі збільшилася з 5% до приєднання до 10% у середньому в період 2010–2012 років.

Польща є найбільшим у світі виробником смородини й агрусу, а останніми роками також додалася малина. Країна на четвертому місці в світі з виробництва яблук і п'ята – полуниці, вишні та моркви. Польща є другим у світі (після Китаю) виробником концентрованого яблучного соку й займає третє місце в світі (після США і Китаю) з виробництва заморожених фруктів та концентрованих соків, виготовлених з м'яких фруктів. Знаходиться в групі з п'яти найбільших у світі виробників заморожених овочів. Перший у світі експортер заморожених фруктів, концентрованих соків з ягід і другий за величиною експортер концентрату яблучного соку. Останніми роками Польща стала другим (після Китаю) експортером яблук (а в сезон 2012/13 МР польський експорт перевищив експорт фруктів із Китаю).

Аналіз потенційних вигод і втрат, пов'язаних із процесом інтеграції Польщі, підкреслив той факт, що загальна сільськогосподарська політика забезпечила сільськогос-

подарським виробникам стабільні виробничі умови у довгостроковій перспективі. Для польських фермерів, на які поширювалися часті зміни у сільськогосподарській політиці, наслідки змін в економічній ситуації на сільськогосподарському ринку, забезпечення стабільності у виробничих умовах, на думку багатьох, повинно бути так само важливо, як і надання фінансової допомоги.

Про акцент на переваги щодо фінансових вигід від вступу Польщі в ЄС зупинимося детальніше. Вважаємо, що обсяг фінансових ресурсів для різних фермерських господарств був вирішальним аргументом для голосування на референдумі про членство в ЄС. Після вступу Польщі до Європейського Союзу лише за 2004-2006 роки вони одержали від ЄС із різних видів підтримки Співтовариства близько 20 млрд євро.

Крім того, сільськогосподарський сектор у період членства країни (за 2004-2013 рр.)

було підтримано з бюджету ЄС-27 на суму майже 30 млрд євро, або понад 120 млрд злотих (табл. 1).

Підтримка сільського господарства коштами ЄС та національними коштами поліпшили ситуацію з доходами польських фермерів в основному за рахунок прямих дотацій.

Після приєднання до Європейського Союзу доходи фермерських господарств були вищими, ніж в інших соціально-економічних груп. У 2004-2013 роки номінальні доходи фермерів збільшилися на 89,7% (у реальному вираженні на 64,3%). Серед чинників, що сприяли вступу в ЄС, переважало зростання сільськогосподарського доходу, з якого значне місце займали різні форми фінансової підтримки в рамках підтримки всього агропродовольчого сектору, домогосподарств фермерів і сільських районів.

1. Бюджетна підтримка аграрного сектору Польщі у 2004-2013 рр., млн євро

Рік	Безпосередні виплати	PROW	Ринкові втручання	Інші трансфери WPR	Разом
2004	0	286,6	10,8	0	297,4
2005	702,7	662,1	166,7	10,6	1542,1
2006	811,6	1149,6	181,9	11,1	2154,2
2007	935,1	1550,9	62,4	5,3	2553,7
2008	1037,6	846,5	134,6	12,4	2031,1
2009	1446,2	1043,8	409,1	14,9	2914,0
2010	1827,7	1571,9	66,4	12,6	3478,6
2011	2395,4	1706,0	142,2	11,6	4255,2
2012	2702,8	2024,8	129,3	11,4	4868,3
2013	3066,0	96,8	1696,0	24,2	4883,0
2004-2013	14925,1	10939,0	2999,4	114,1	28977,6

Джерело: Дані Євростату.

Суттєво знижується різниця між доходами від сільського господарства в Польщі порівняно з доходами в країнах ЄС-27, хоча відмінності все ще дуже великі.

Обстеження бюджетів домашніх господарств показало повільне зменшення невідповідності в доходах між міським та сільським населенням. У період 2004-2013 років дохід міського населення порівняно із сільським знизився з 51,4 до 39,1%.

У сфері сільського господарства результатом інтегрування в ЄС передусім стало значне підвищення цін на засоби виробництва, товарів і послуг фермерів. Ціни на матеріально-технічні засоби в 2013 році були на 40% вищі, ніж у 2000-2002 роках та на

33% вищі, ніж у 2003 році. У період вступу до ЄС стійке зростання закупівель і споживання фермерами мінеральних добрив, гербіцидів, кормів та промислових послуг зупинилося. Але формування реального попиту на обігові засоби виробництва було настільки помірним і навіть трохи нижчим, що зростання цін у сільськогосподарському виробництві давало можливість поліпшити матеріально-технічну базу.

Найважливішим фактором у розвитку агропродовольчого сектору в Польщі був надзвичайно швидкий розвиток експорту продовольства. В країні в період членства в Європейському Союзі також спостерігалось систематичне зростання й поліпшення ре-

зультатів торгівлі агропродовольчою продукцією. Позитивні зміни були вже очевидні в 2003 році, коли Польща вперше за багато років стала нетто-експортером агропродовольчої продукції, щоб мати позитивний баланс у розмірі 454 млн євро і двозначне зростання експорту й імпорту. У рік вступу обсяги польської зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією були майже на 30% вищі, ніж у 2003 році.

Із часу приєднання Польщі до ЄС неухильно зростало позитивне сальдо торгового балансу з агропродовольчої продукції. Винятком став лише 2008 рік, коли профіцит значно скоротився. У 2013 році торговельний баланс зовнішньої групи товарів становив майже 6 млрд євро. Таким чином, динаміка експорту та сальдо зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією значно перевищили темпи зростання валового внутрішнього продукту, що доводить про експортний характер розвитку цього сектору в Польщі.

Дослідження впливу державної допомоги для польських фермерів нами проведено для виробництва основних сільськогосподарських культур.

На основі типових технологічних карт вирощування різних сільськогосподарських культур у Польщі розроблено їхні бюджети й розраховано показники ефективності виробництва продукції (табл. 2).

Безумовно, вартість дотацій у Польщі перевищує реальну допомогу українським товаровиробникам із боку держави. Як бачимо з таблиці 2, для вирощування 1 га пшениці щорічно держава доплачує фермерам 100 злотих за використане насіння та 910,87 злотих йде доплата безпосередня. Крім того, податок на додану вартість (7%) теж залишається у фермера. Тобто, на 1 га пшениці польський фермер одержує $(100+910,87+293,58)=1304,45$ злотих, або близько 7500 грн. Аналогічні виплати здійснюються й по інших сільськогосподарських культурах.

2. Калькуляція нормативних витрат і вартості продукції у Польщі, 2015 р., у злотих на 1 га

Витрати	Пшениця		Ячмінь	
	Сума	%	Сума	%
1. Насіння	435,00	9,1	278,80	6,8
2. Мінеральні добрива	1214,15	25,5	1061,41	25,9
3. Засоби захисту рослин	198,50	4,2	118,20	2,9
4. Інше: шпагат	45,00	0,9	30,00	0,7
5. Послуги зі сторони	617,00	12,9	526,50	12,8
6. Власні послуги	734,29	15,4	649,17	15,9
7. Податок	173,20	3,6	173,20	4,2
8. Забезпечення управління	53,85	1,1	34,02	0,8
9. Страхування працівників	3,90	0	3,90	0
Разом прями витрати	3474,88	72,7	2875,20	70,0
10. Загальновиробничі витрати у т.ч. амортизація	954,26	20,0	954,26	23,2
11. Інша зарплата	350,00	7,3	280,00	6,8
Сума витрат	4779,14	100,00	4109,46	100,00
<i>Вартість продукції, собівартість та прибуток</i>				
Вартість зерна	4194,00	72,0	2835,00	65,6
Повернення ПДВ	293,58	5,0	198,45	4,6
Вартість зерна з ПДВ	4487,58	77,0	3033,45	70,2
Солома	333,94	5,7	277,94	6,4
Доплата за насіння	100,00	1,7	100,00	2,3
Доплата безпосередня	910,87	15,6	910,87	21,1
Вартість продукції – всього	5832,39	100,00	4322,26	100,00
Ціна з ПДВ 1 ц зерна	74,79	X	60,67	X
Собівартість 1 ц зерна	57,24	X	56,41	X
Прибуток	1053,25	X	212,80	X
Zdolnosc odtworzenia majatku gospodarstwa (здатність відтворення капіталу), %	251,68	X	132,31	X

Джерело: www.wip.org.pl.

Заслугове на увагу використання для аналізу фінансового становища польських фермерських господарств такого показника, як здатність відтворення капіталу (*zdolnosc odtworzenia majatku gospodarstwa*), який демонструє можливість вести розширене виробництво за рахунок оновлення та модернізації основних виробничих засобів. Практично це є відношення одержаного прибутку до вартості амортизаційних відрахувань, що відносять на витрати з виробництва тієї чи іншої сільськогосподарської продукції.

Безумовно, він має становити не менше 100%, що означатиме беззбиткове виробництво, тобто нульовий прибуток. Як бачимо,

3. Здатність відтворення основного капіталу на прикладі вирощування 1 га озимої пшениці при врожайності 60 ц, 2014 р.

Показник	Україна		Польща	
	грн	%	грн	%
Вартість зерна	10800	78,0	18747	72,0
ПДВ	2160	15,6	1312	5,0
Вартість зерна з ПДВ	12960	93,5	20059	77,0
Крім того: солома	900	6,5	1493	5,7
доплата за насіння	0	0	447	1,7
доплата безпосередня	0	0	4072	15,6
Вартість продукції – всього	13860	100,0	26071	100,0
Ціна з ПДВ 1 ц зерна	216,00	X	334,31	X
Собівартість 1 ц зерна	184,76	X	255,86	X
Прибуток	1874	X	4707	X
Амортизація*	3104	X	3104	X
Zdolnosc odtworzenia majatku gospodarstwa (здатність відтворення капіталу), %	160	X	252	X

Джерело: www.wip.org.pl та власні розрахунки автора.

*Амортизація прийнята для розрахунку на рівні калькуляції витрат фермерів Польщі.

Фінансове становище сільського господарства впливає також на його забезпеченість основними виробничими засобами та матеріально-технічними ресурсами. Так, фондоозброєність у сільськогосподарській галузі майже вдесятеро нижча від середнього рівня в Європейському Союзі. За потужністю двигунів тракторів із розрахунку на 100 га ріллі та кількістю зернозбиральних комбайнів, які припадають на 1000 га посівної площі зернових, Україна поступається Німеччині всемеро, Франції і США – у понад уп'ятеро. Нестача відповідної техніки призводить до значних втрат урожаїв, які останніми роками, за оцінками експертів, становлять 10-11%.

Фактична оснащеність сільського господарства України з розрахунку на одиницю площі значно відстає за цим показником від

для пшениці він дорівнює понад 250 %, а для ячменю – 130%.

У таблиці 3 порівнюється цей коефіцієнт для умов вирощування озимої пшениці в Україні та Польщі. Розрахунки основних економічних показників дають підстави стверджувати, що навіть така високорентабельна культура, як пшениця не дає змоги конкурувати щодо можливості придбання основних виробничих засобів порівняно з польськими фермерами. Здатність відтворення капіталу в Україні маже на 100% нижче, ніж у Польщі при рівних умовах амортизаційних відрахувань.

ряду інших країн. Так, станом на 1 січня 2013 року вартість основних засобів на 100 га сільськогосподарських угідь в Україні була менша порівняно з аналогічним показником у Росії в 2,1 раза, в Польщі – у 6,1, у Великобританії – у 20,1 раза.

Необхідність оновлення й розширення матеріально-технічної бази – давня проблема сільськогосподарської галузі, розв'язання якої у найближчому майбутньому буде ускладнене внаслідок зазначених вище фінансових негараздів. Однак, якщо якийсь час можна як – небудь використовувати наявну техніку, то хронічний дефіцит оборотних коштів у виробників, який останнім часом супроводжується різкою девальвацією національної валюти та практичною недоступністю кредитування, неминуче призведе до зниження рівня використання у галузі

також імпортованих ресурсів, насамперед, мінеральних добрив, насіння й засобів захисту рослин. Ситуація, що склалася з ресурсним забезпеченням господарських формувань, потребує модернізації основних засобів, відновлення втраченого технічного потенціалу та його подальшого розвитку, запровадження досягнень науково-технічного прогресу відповідно до сучасних вимог конкурентоспроможного виробництва.

Висновки. Розвиток польського аграрного сектору економіки демонструє постійне зростання. У цілому соціально-економічний розвиток країни поліпшився, оскільки споживання населенням продуктів харчування та їхня якість суттєво зросли. Водночас

Польща також стала великим експортером продовольства в ЄС та світі. Вирішальну роль відіграла успішна реформаторська політика держави щодо фінансового забезпечення польських фермерських господарств новітніми високопродуктивними сільськогосподарськими машинами й обладнанням для розширеного виробництва.

Україна також має всі потенційні можливості стати європейською державою за умови відповідної державницької позиції із технічної та технологічної модернізації основних виробничих засобів і матеріально-технічних ресурсів у вигляді дотацій та підтримки хоча б на рівні Польщі.

Список використаних джерел

1. Методичні рекомендації з обґрунтування нормативної потреби основних засобів на виробництво сільськогосподарської продукції / Г.М. Підлісецький, М.І. Герун, О.В. Вишневецька. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 52 с.
2. Митин С. Г. Состояние и перспективы развития отрасли сельхозмашиностроения / С.Г. Митин // Тракторы и сельскохозяйственные машины. – 2001. – № 6. – С. 2-6.
3. Підлісецький Г.М. Матеріально-технічна база аграрного виробництва: стан та проблеми відтворення / Г.М. Підлісецький, В.Л. Товстопят, А.В. Бурилко // Агроінком. – 2008. – № 5-6. – С. 34-39.
4. Підлісецький Г.М. та ін. Формування ринків матеріальних ресурсів АПК; за ред. Г.М. Підлісецького. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 428 с.
5. Проблеми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі / [Я.К. Білоусько, В.О. Бурилко, В.О. Галушко та ін.]; за ред. Я.К. Білоуська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 216 с.
6. Підлісецький Г.М. Удосконалення переоцінки основних засобів аграрного сектору в системі їх відтворення / Г. М. Підлісецький, М. М. Могилова // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 41-47.
7. Кузьмидер Г. Ocena efektywnosci dzialalnosciprodukcyjnej po dokonaniu inwestycji rolnizych (na przykladzie RZD SYYW w Puczniewie). Ekon. org. roln / Warszawa, 1974, 17, д. 23-106.
8. Modern Machines In Agriculture [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://www.befarmex.com/files/292_Chapter%20N.2%20MODERN%20MACHINES%20IN%20AGRICULTURE%20-%20SPAIN.pdf
9. Modern Machines In Agriculture [Electronic resource]. - Mode of access: http://www.befarmex.com/files/292_Chapter%20N.2%20MODERN%20MACHINES%20IN%20AGRICULTURE%20-%20SPAIN.pdf
10. Private households in Ukraine as of 1 January 2014: the Express edition from 19.03.2014/02/0/06.3вн-14 [Electronic resource]. - Mode of access: <http://www.ukrstat.gov.ua>
11. Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2013 : Roczniki Branżowe – Warszawa, 2014. – 425 s.
12. Środki produkcji w rolnictwie w roku gospodarczym 2012/2013 : informacje i opracowania statystyczne. – Warszawa, 2014. – 77 s.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2015 р.

* * *